

Evangelia Balta

Nüfus
Mübadelesi

Tarihyazımı ve Mülteci Hatıraları

İngilizceden çeviren

Müfit Günay

Ahmet Akşit

Franstzcadan çeviren

Melike Işık Durmaz

Nüfus Mübadelesi / *Evangelia Balta*

© 2015, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ

Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 10614

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince İnkılâp Kitabevi'ne aittir. Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Genel yayın yönetmeni Senem Davis
Editör Silya Zengilli
Kapak tasarım Engin Beyter
Sayfa tasarım Derya Balcı

ISBN: 978-975-10-????

15 16 17 18 8 7 6 5 4 3 2 1
İstanbul, 2015

Baskı ve Cilt

İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)

İNKILÂP Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)
Faks : (0212) 496 11 12
posta@inkilap.com
www.inkilap.com

İÇİNDEKİLER

Yazarın Notu	11
Önsöz	13
Teşekkür	15
Giriş	17

BİRİNCİ BÖLÜM

2000 YILINA KADAR MÜBADİLLERİN TARİHİ VE YUNAN TARİHYAZIMINDAKİ YERİ	27
---	----

SON ON BEŞ YILDA NÜFUS MÜBADELESİ ÜZERİNE YUNAN TARİHYAZIMININ ÜRETİMİ	35
---	----

KÜÇÜK ASYA ARAŞTIRMALARI MERKEZİ'NİN MÜLTECİ SORUNUNA İLİŞKİN TARİHYAZIMINA KATKILARI	55
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

NÜFUS MÜBADELESİ	89
------------------	----

EĞRİBOZ'DAKİ ANADOLU MÜLTECİLERİNİN KÜÇÜK ASYA ARAŞTIRMALARI MERKEZİ TARAFINDAN YAPILAN YERLEŞİM KAYDI (1948-1964)	105
--	-----

MÜBADİL MÜLTECİLERİN MAKEDONYA'YA YERLEŞME SERÜVENİ	141
--	-----

Resimler	183
Dizin	189

*Vatanlarını yitirme duygusuyla damgalanan
insanların yanında yetişerek,
yaşamlarını iki vatan üzerinde kuran
üçüncü nesil mübadillere ithaf olunur.*

*“Yitirilmiş vatan” deyimini
soyut bir kavram gibi değil
somut bir gerçeklik gibi yaşayan
Kavala Podohoriani Köyü’nden Prokopi’imize Papazoğlu,
Despina ile Eftimi Kiliakovos’a,
Eugeni ile Mimi Georgiadis’e
ve
Müfide Pekin’e, Sefer Güvenç’e,
Sami Vodina’ya, Jale Tusavul’a
ithaf olunur.*

*Αφιερωμένο
στους μουμπαντίλιδες της τρίτης γενιάς
που μεγάλωσαν με τους ανθρώπους,
τους οποίους σφράγισε η απώλεια της πατρίδας,
και οι ίδιοι έφτιαζαν τη ζωή τους βιώνοντας δυο πατρίδες.*

*Αφιερωμένο
Στη Δέσποινα και τον Ευθύμη Κοιλιακόβου,
Τον Ευγένη και τον Μίμη Γεωργιάδη
τον Προκόπη μας, τον Παπάζογλου από την Ποδοχώριανη Καβάλας,
και
στη Müfide Pekin, τον Sefer Güvenç,
τον Sami Vodina, την Jale Tusavul
για τους οποίους οι “χαμένες πατρίδες”
δεν είναι παρά αισθήματα χειροπιαστά.*

Önsöz

İLBER ORTAYLI

Yakın tarihte nüfus mübadeleleri olmuştur. Bunlar genellikle, ana unsurdan sayılan bir kavmin sınırlarını aniden değiştiren savaş ve ardından gelen sözde bir barışla komşu ülkede kalması neticesinde ortaya çıkar. Bazı halde, bu barışla birbirinden ayrılan topluluklar karşılıklı olarak iki devlet arasında değiştirilir. Bu zorunlu göçün en sorumsuzca düzenlenen, adeta insanları göçe zorlayan ve katliamlarla biten en müthiş örneği Hint alt kıtasının parçalanması sırasında Hindistan'la Pakistan arasındaki mübadele olmuştur. Dünyanın şu anda, bu gibi haksız nüfus mübadelelerine gebe olduğu mntıklar bulunuyor ve bunlar bizden çok uzakta değil. Yirminci yüzyılda İtalya'daki Tirollu azınlık için gerçekleşmeyen böyle bir mübadele, diğer yandan Beserabya'dan Almanya'ya sevk edilen bir Alman nüfus söz konusuydu.

Üzerinde en çok tartışılan ve o nispette de hakkında bilinmeden konuşulan mübadele ise Türk-Yunan mübadelesidir. 1923 Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi, Yunan ana kıtasındaki Türklerle İstanbul, İmroz ve Bozcaada'daki Rum Ortodoks nüfusu hariç Anadolu'daki Rum Ortodoks nüfusu mübadelesidir. Anadolu'daki nüfus içinde Türkçe konuşan ve Yunanca bilmeyen Karamanlı dediğimiz nüfus da vardı. Küçük Asya Felaketi denen yenilgiden sonra Yunanistan'ın isteği üzerine büyük devletlerin zorlaması ve Türkiye'nin de kabulü ile nüfus mübadelesini yürürlüğe konmasıyla ortaya çıkan süreci incelemek üzere sevgili meslektaşımız Evangelia Balta'nın 2003 ile 2013 yılları arasında kaleme aldığı altı monografik çalışma yani uzun makalenin bir araya getirilmesiyle önümüze bu kitap çıkmıştır.

Evangelia Balta, gerek aile yapısına ve etnografik kültüre gerekse iktisadi ve siyasi oluşumuyla bu konuyu incelemeye en yetkili kalemidir. Türkçe ve Osmanlıcasının Yunancası kadar kullanıldığı bu çalışmalarda Karamanlı kültürü neşriyatı 1920'lerde Yunanistan ve Türkiye'de, fakat bilhassa Yunanistan'da mübadil nüfusun karşılaştığı yerleşme ve uyum problemlerini ele almıştır.

Burada mübadillere ait Yunan tarihyazımının incelenmesi, mesela Makedonya bölgesine gelen Anadolu'lu Hıristiyanlarla Makedonya'dan Anadolu'ya gönderilen Müslümanlar üzerine yapılan çalışmalar mukayeseli olarak ele alınmaktadır.

Profesör Balta haklı olarak, Türkiye'deki mülteciler üzerindeki çalışmaların daha çok Girit mübadilleri üzerine yoğunlaştığını söylüyor. Bu daha çok, Giritlilerin çocukları ve torunlarının kendi hayatları ve kültürlerinden ileri gelen bir ilginin sonucudur. Kıta Yunanistan'dan gelenler için mazideki hayat daha çok aile içi bir anlatı, gittikçe unutulmuş ve artık kavranılması zor olan bir mazidir. Benzer durumun Yunanistan'a göç edenler için de söz konusu olması mümkündür. Dolayısıyla Evangelia Balta gibi araştırmacıların artması gerekliliği ve dostumuzun yaptıklarının önemi anlaşılmalıdır.

Kitabın ikinci bölümünde mübadil Anadolu nüfusunun Yunanistan'ın muhtelif bölgelerindeki yerleştirilme ve uyum sorunları ele alınıyor. Bu bence kitabın samimi bir münevver elinden çıkan en ilginç bölümüdür. Buradan edindiğimiz sonuç şudur: Mübadil nüfus üzerinde çalışan Yunanlılar arasında açık sözlü sosyal bilimcilerin var olduğu anlaşılıyor. Karışık nüfuslu Makedonya ve Trakya gibi eyaletlerde mübadil nüfus üzerine yapılan araştırmalar iki ülke tarihi dışında antropoloji literatürüne önemli katkı sağlayacak boyuttadır ve o nispette de görmezden gelinmiştir.

1923-1924 Zorunlu Nüfus Mübadelesi, hiç şüphesiz ki çağdaş Türkiye'yi ama ondan daha çok çağdaş Yunanistan'ı etkilemiştir. Buna paralel olarak modern Yunan tarihçiliği bu konuyla Türklerden çok daha fazla ilgilenmektedir. Türk antropologları, sosyologları ve tarihçileri bu konuda çok az sayıda monografi ve derli toplu kitap üretmiştir ve kamuoyumuzdaki bilgi yetersizliği, hatta yanlışlıkları da bundan ileri gelmektedir. Kuşkusuz siyasi istismara açık bir konuda bilimadamlarının suskunluğu veya yetersiz kalışı birinci derecede önemli bir sorundur. Evangelia Balta gibi arkadaşlarımızın ve benzerlerinin çalışmalarının örnek ve terbiye edici bir unsur olmasını temenni ederiz.

Yazarın Notu

Son on yıl içinde yazılan bu çalışmalar, birkaç istisnai ekleme ve düzeltme dışında aslına uygun olarak basıldı.

Önsöz

Nüfus mübadelesi ve mültecilerin tarihine dair ilgim, yaşanmış tarihin mirasçısı olmamla başladı. 1955 yılında, Kavala’da, Küçük Asya mültecilerinin soyundan gelen bir ailede doğdum. Babam 1922 yılında (bugün Gaziköy-Hoşköy olarak bilinen) Ganochora’dan Yunanistan’a vardığında henüz kundakta bir bebektir. Türkçe konuşan geniş bir ailenin en küçük çocuğu olan annem ise 1929 yılında Kavala’da doğdu. Her türden insanla, “Türkiye”den gelen Trakyalılarla, İzmirliyle, topluca Küçük Asya kıyısı sakinleri olarak adlandırılırsalar da esasen Kapadokyalılarla ve Pontuslularla birlikte bir mülteci şehrinde, bir mülteci mahallesinde, büyükanne ve büyükbabamın yanında büyüdüm. Tüm bu insanlar, telafi edilmez şekilde yitirdikleri “baba yurdunun” kaybını yaşıyorlardı. Çocukken ailemin dünyasının ne anlama geldiğine dair bir fikrim olmadığından, onların memleketleri için duydukları mahrumiyet hissini anlayamazdım. Kulaktan öğrendiğim çok az Türkçe ile memleketteki (benim memleketim Kavala’yı değil, onlarınkini kastediyorum) hayatlarını öğrenmeye çalıştım. Aralarında geçen konuşmalara kulak kabartarak anlamayı denedim.

Ailemin mazisine dahil olmak için tarih okudum ve onların memleketinin tarihini çalıştım. Mezuniyetimin akabinde Selanik Aristoteles Üniversitesi’nden iki profesör, Stamatis Karatzas ve Michalis Sakellariou’nun aracılığı ile her ikisinin de daha önce çalışmış olduğu Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM)’nde işe başladım. Atina’da Sözlü Tarih Arşivi’yle bağlantım, KAAM’daki meslektaşlarımla tanışıklığım, hem eski hem de yeni olanlar, 1978 yılının başlarında akademik seçimlerimi belirledi. Araştırma yapmak daha derinlere inmemi sağladı ve çalışma sahadaki ufku genişletti. İlgim, sosyal süreçler ve kültürel boyutların hafızayla bağlantılandırılması üzerinde yoğunlaştı.

Teşekkür

Bu kitap birçok kişinin büyük çabalarıyla oluşturuldu. Öncelikle günümüz KAAM kütüphanesi ve araştırma ekibine, bana sağladıkları kolaylıklardan ötürü müteşekkirim. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi yönetimine, arşivlerindeki fotoğrafları kullanmama izin verdikleri için en içten teşekkürlerimi sunarım. İngilizce makaleleri çeviren Müfit Günay'a ve Ahmet Akşit'e, Fransızca makaleleri çeviren Melike Işık Durmaz'a ve kitabın editörlüğünü yapan Silya Zengilli'ye çok teşekkür ederim. Kendi kitaplarında veya yayın organlarında yayımladıkları araştırmaları, bu kitapta kullanmama izin veren tüm yayıncılara ayrı ayrı teşekkür ederim.

GİRİŞ

Bu kitap, Küçük Asya Felaketi'nin trajik sonucu ve modern Yunanistan tarihinin muhtemelen en dramatik olayına, Yunanistan ile Türkiye arasındaki Nüfus Mübadelesi'ne dair altı çalışmayı bir araya getiriyor. Bu çalışmalar, davet üzere katıldığım atölyeler ve bu konuya dair kolektif kitaplar mukabilinde, 2003-2014 yılları arasında yazıldı ve bu kitapta iki bölüm altında toplandı.

*

İlk bölüm Yunan irredantist politikasının nihai olarak sona erdiğini imleyen korkunç bir insani trajediye, Nüfus Mübadelesi'ne Yunan bakış açısını tartışıyor.

2003 yılında yayımlanan ilk çalışma (2000 Yılına Kadar Mübadillerin Tarihi ve Yunan Tarihyazımındaki Yeri) yaklaşık 2000 yılına kadar mübadele tarihinin genel bir görünümünü tayin ediyor, Yunan tarihyazımının bünyesinde yer alan ideolojiler ve tektipleştirmelere dair bir tartışmaya odaklanıyor. Bu çalışmanın amacı; Mübadele gerçeğini sadece tarihi koşullarla ele almayı gerektiren zorunlu ihtiyacı, tarihyazımsal etkinliklere dair bakış açılarının sunumu suretiyle vurgulamaktır.

İlkinin devamı niteliğindeki ikinci çalışma (Son On Beş Yılda Nüfus Mübadeleleri Üzerine Yunan Tarihyazımının Üretimi) yeni tarihyazımı dönemindeki akımların oluşumunda dönüm noktası niteliği taşıyan iki önemli bibliyografik katkıyı göz önünde bulundurarak, son 15 yılda, 2000'den bugüne Yunan tarihyazımının evrimini mercek altına alıyor: Renée Hirschon tarafından hazırlanan *Crossing the Aegean* (2003) ve Müfide Pekin tarafından Lozan Mübadele Vakfı konferansından, sırasıyla hazırlanan *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (2005) kitabı. Çalışmanın ilk bölümü geçtiğimiz on beş yıldaki Mübadele'nin Yunan tarihyazımsal üretimiyle hesaplaşan ana başlıklara özet bir bakış oluşturmasının yanı sıra, ortaya çıkan akademik ilgiyi de yeniden sınıflandırıyor ve çeşitlendiriyor. Buradaki amaç; kapsadığı tüm metotlar, teknikler ve elbette tarih teorisiyle birlikte Mübadele tarihyazımının yapısındaki değişim ya da sabit kalma süreçlerini sunmak. Çalışmanın ikinci kısmı Mübadele ve Mülteci tar-

tışmalarında araştırma sahasının dışında kalan, kimliklerin şekillendirilmesiyle ve mülteciliğin Yunan toplumu tarafından nasıl karşılandığıyla ilgilenen bazı konuları içeriyor. Geriye kalan çalışılabilecek başlıklara erek olarak, mülteci kimliğinde futbolun rolü sayılabilir. Bu konuda sistemli bir araştırma, mülteci futbol kulüplerinin tarihini derinlemesine incelemelidir. Yunan sinemasındaki mültecilik tasvirleri de ayrıca tetkik edilmelidir. Henüz keşfedilmeyen birçok başlık için, ilgilerini uzun vadede öznelere ve öznelerin davranışlarını incelemeye yönelten tarihyazımsal araştırmalar yapılması gerekir.

Geçtiğimiz on yılda, Mübadil Nüfus'un gelişi ve yerleşimi akabinde Yunanistan'ın savaş sonrası yılları ve Mübadillerin ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasi hayatında oynadıkları role dair tutarlı çıkarımlar yapıldı. şimdiye kadar kapağı açılmamış arşiv materyallerine dayanan kayda değer çalışmalar yürütüldü. Ortaya çıkan yeni başlıklar, keşfedilmeyi bekleyen engin bir ufkun olduğunu delalet ediyor: Çoğunluğunu –günümüzde de Kuzey Yunanistan'da kolaylıkla fark edilen– Pontuslu Mübadillerin oluşturduğu mülteci kimliğini, PASOK iktidarı yıllarında birleştirici ve siyasi taleplerde bulunmak için bir araç olarak kullanan mekanizmaları araştıran son dönem projelerinde olduğu gibi.

Ayrıca, Mübadillere dair Yunan tarihyazımsal üretimi, Mübadele dramında yer alan diğer aktörlerle –bilhassa memleketinden ayrılmaya ilk mecbur edilen topluluk olan ve ayrılışlarıyla Anadolu'dan gelen çok sayıda Hıristiyanın Makedonya'ya yerleştirilebilmesi mümkün kılınan Müslüman mültecilerle– ilgilenen çalışmalar sayesinde zenginleşmiştir. Memleketlerinden sürüldükleri süreç zarfında belli bir süre aynı yerde, yan yana yaşayan iki etnik-dini topluluğun ilişkisini –ok ilginç bir konu olmasına karşın– şu ana dek sadece birak çalışma incelemiştir. Yunan tarihçiler tarafından yapılan, yeni kurulan Türk cumhuriyetindeki Müslüman mültecilerin akıbetini araştıran çalışmaların sayısı da oldukça azdır, fakat oldukça önemli çalışmalardır. Temelde ilgilendikleri şey Küçük Asya kıyılarına yerleştiren Giritli-Türk mültecilerdir. Mültecilerin yaşamlarını; basın, yargı ve polis kayıtlarında yer alan yerel nüfus kayıtlarını izleyen ve metruk Müslüman mülklerine dair aralarındaki ihtilaftan kaynaklanan tartışmalı durumu analiz eden çalışmaların sayısında son birak on yılda artış görülmektedir. Son olarak iki savaşı arası dönem ve iç- savaş esnasında mülteci topluluğunun politik davranışlarını araştıran çalışmaların sayısında artış gözlenmiştir

Mübadele üzerine Yunan tarihyazımının ufkunu genişleten ve zenginleştiren bu başlıkların oluşturulmasının yanı sıra, zikredeceğimiz yenilik de görünür hale gelmektedir: Yeni nesil Yunan tarihçileri son zamanlarda Küçük Asya'dan gelen

mültecileri belirtmek için “*ἐποικος* – yerleşimci” sözcüğünü “mülteci” sözcüğü yerine tercih etmektedir. Bunun İngilizceden mekanik bir çeviri olup olmadığını ya da düpedüz söylemek gerekirse, kullanıcılarının “eskilerden gelen ayrımcılık yükünden kurtulmak arayışıyla yeni terimler bulmaya teşebbüs eden” politik doğruculuk baskısına boyun eğip eğmediklerini merak ediyorum. Sebebi ne olursa olsun, bu yeni akım, bir ders kitabında yer alan –1922 İzmir Felaketi’nde halkın duygularını harekete geçirmiş– ünlü “İzmir limanındaki endişeli toplanış” ifadesini akla getiriyor. Ayrıca “mülteci” yerine “yerleşimci” kelimesinin kullanılması, herhangi bir eleştiriyi geçersiz kılma ya da tarihsel gerçekliğin çarpıtılmasıyla ilgili tartışma noktasında işlevsizdir. Bu, olayları kendi bakış açılarıyla izleyen belli bir grup tarihinin yeni bir okumasından ibarettir. Giorgos Dertilis, 2002 yılında düzenlenen Yunan Tarihyazımı Uluslararası Konferansı’nda, Yunan tarihyazımındaki buna benzer vakaları tarif etmek için “modanın değişmesi” tabirini kullanmıştı.

Bölümdeki üçüncü çalışma (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi’nin Mülteci Sorununa İlişkin Tarihyazımına Katkıları), Melpo ve Octave Merlier tarafından kurulduğu 1948 yılından 1970’lere kadar resmi olarak ulusal ölçekte mülteci hatıralarının kayıt altına alınmasını üstlenen Küçük Asya Araştırmaları Merkezi’ne odaklanıyor. Çalışma, Küçük Asya Felaketi ve Mübadele’den çok kısa bir süre sonra, merkez bünyesinde elyazısı formunda tutulan Sözlü Tarih Arşivi’nin derlenmesiyle başladı. Tanıkların ifadeleriyle mültecilik, bir aracı rolü üstlenen merkez araştırmacıları tarafından kayıt altına alındı. Dönemin ideolojik şartları ve istihbarat yöntemleri, mülteci anılarının derlenme ve kaydedilmesinde belirleyici olduğu gibi, Küçük Asya topraklarındaki hayatın kaydedilmesinde de öncelik tanımıştır. Bugün hatıralar, diğer veriler gibi bir “kaynak” oluştururken, mülteci hatıralarını muhafaza eden KAAM arşivi hem bireysel ve kolektif hafızanın mahiyetine ilişkin taşıdığı bilgiden ötürü hem de neyin söylendiği kadar nasıl söylendiğinin de çoğu kez önemli olduğu araştırma sahasındaki yöntemi nedeniyle iki kat daha kıymetlidir.

*

İkinci bölüm Mübadele ve mülteci nüfusun Yunanistan’ın çeşitli bölgelerine yerleştirilmesine ilişkin üç olay incelemesini bir araya getiriyor.

İlk çalışma (Nüfus Mübadelesi, Sinasos Örneği), giderek büyüyen ve memleketteki işleri idare eden İstanbullu cemaatinin katkılarıyla ekonomik refaha kavuşmuş, iyi organize olmuş bir topluluğun; Rumca konuşan Sinasos (günümüzde Mustafapaşa) sakinlerinin göç sürecinin çeşitli yönlerini inceliyor. Aralarındaki

fikir ayrılıklarına rağmen İstanbul ve Sinasos'taki kolektif komitelerin işbirliği ve İstanbul'daki Sinasosluların finansal gücü, belde nüfusunun göçünün organize edilmesinde ve Yunanistan'da uygun bir yer bulunması için gerekli adımların atılmasında yardımcı olmuştur. Sinasosluların serüveni 1925'te Kuzey Eğriboz'da (*Eufoea*) Nea Sinasos yerleşiminin kurulmasıyla sona ermiştir.

Metin, Göç'ten kısa bir süre önce, 1924 Temmuzunda fotoğraflanan kasaba ve civarı olgusunu tartışan bir ders olarak 2005 yılında Sinasos'ta sunuldu. Sinasos, sakinleri tarafından yerlerinden edilmeden önce fotoğraflanması nedeniyle Mübadele yıllıklarında emsalsiz bir fenomendir ve böyle olması aydınlanmış bir adamın, tüm hayatını yitik Sinasos'un hatıralarına ve yeni bir Sinasos'u Yunanistan'da kurmaya adanmış Seraphim Rizos'un girişimi sayesinde.

Mülteci Sinasoslular kendilerinin ve atalarının yüzyıllarca yaşadığı Sinasos'un manzara resimlerini kişisel eşyalarıyla beraber götürdüler. Artık hayatta olmayan insanları, sona ermiş yaşamları hatıralarına getirmek istediklerinde onları teselli edecek sahneleri, kareleri yanlarına aldılar. Memleket tamamen ve sonsuza dek yitilmişti, ancak bir görüntü olarak, bir resim olarak fotoğraf albümünde yaşayacaktı. Zengin Hıristiyan evlerinin ve kasabadaki umumi yapıların fotoğrafları Sinasosluların sadece memleketlerini değil, aynı zamanda rahat bir yaşamı ve zenginliği arkalarında bıraktığını kanıtıyor. Kameranın Rum olan her şeye odaklanması da tesadüf değil. Bu onların saklamak için seçtikleri hatıra. Konferanstaki bu özet dersin metni, *Ortak Kültürel Miras. Türkiye ve Yunanistan Nüfus Mübadelesinden Geriye Kalan Mimari Mirasa İlişkin Yerel Farkındalığın Geliştirilmesi*, Seraphim Rizos'un Küçük Asya Araştırmaları Merkezi tarafından korunan, yayımlanmamış "Mübadele" taslağından üç metinle birlikte bu kitapta yer alıyor.

İkinci çalışma, özetle, Makedonya'dan sonra en çok sayıda yerleşimcinin ve buna paralel olarak mültecinin bulunduğu Eğriboz'da Küçük Asya mültecilerinin yeniden iskân edilmesini kayıt altına almak için 1948-1964 yılları arasında KAAM'daki meslektaşların tarafından gösterilen muazzam çabanın boyutlarını meydana koyuyor. Eğriboz'daki mülteciler Ege ve Marmara Denizi kıyıları, Orta Anadolu, Pontus gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinden geldi.

Çok sayıda KAAM araştırmacısı Halkida ve ada köylerindeki mülteci yerleşimine yönelik birbirini takip eden görevlerle mülteci anılarını kayıt altına aldı ve Türkçe konuşan Ortodoks Hıristiyanların yazılı ve sözlü edebiyatını derledi –ki bu, Türkoloji çalışmalarına emsalsiz bir katkıdır. Eugène Dalleggio'nun görevi, benim bir vesileyle başka bir yerde yayınladığım Ağustos 1956 görev raporunda belirtti-

ği gibi, Eğriboz topraklarındaki mültecilerin hayatlarına dair içgörülü eleştirilerin ve bilgilerin kaydedilmesidir. Türkçe konuşan mültecilerin yanlarında getirdiği ve Küçük Asya'daki memleketlerindeki hayatlarından kalan kutsal bir hatıra gibi korudukları Karamanlıca (Karamanlidika) kitaplara dair sistemli bir araştırma için kıymetli bulguların temin edilmesi de bu görevin bir parçasıdır.

Makale KAAM dosyalarındaki uygun materyalleri göz önüne çıkarıyor ve onları üçüncü nesil Eğribozlu mültecilerin çıkardığı, 1990'ların başında dolaşıma giren, aynı keşfedilmemiş arşiv kaynaklarını ortaya çıkaran yayınlarla karşılaştırıyor. Eğriboz'un köylerinde ve şehirlerinde yerleştikleri bölgelerin çevresindeki şartlara dair onların hatıralarını keşfetmeye ve 1950'lere kadarki yeni hayatlarına odaklanmaya çalışıyor. İlk nesil mültecilerin Eğriboz topraklarına varmalarından 25-30 sene sonra KAAM araştırmacılarına aktardıklarının yanı sıra, üçüncü nesil tarafından kaydedilen ve dile getirilen öznel hikâyelerdeki travmatik mirası da kaydetmeye teşebbüs ediyor.

Üçüncü metin (Mübadil Mültecilerin Makedonya'ya Yerleşme Serüveni) Mübadele Nüfusunun büyük kısmının yerleştiği Makedonya'daki mülteci yerleşimine ilişkin tartışmaları gözden geçiren, Kıbrıs Üniversitesi'nde 2012 Ekim ayında verilmiş bir derstir. Bölgenin Slavca konuşan sakinlerinin inançlarını ve dillerini Helenleştirmek amacıyla ve ülkenin kuzey sınırlarını korumanın zaruri bir durum olması nedeniyle Makedonya'nın Mübadil Nüfus için yerleşim yeri olarak seçildiği söylenir. Elisabeth Kontogiorgi'nin gösterdiği gibi, bu faktör kritik olmasına rağmen, çok sayıda nedenlerden sadece biridir. "Terkedilecek Müslüman mülklerinde uygun toprakların çokluğu, Makedonya taşrasının belli bölümlerinin boş olması, istimlak edilmiş manastır topraklarının uygun hale gelmesinin an meselesi olması, bunların yanı sıra Müslüman çiftçilerin ayrılması üzerine tarımsal üretimi garanti altına almanın acil bir ihtiyaç olması, tüm bunlar mültecilerin bu bölgede iskân edilmesi kararını şekillendirdi."

Son yirmi yılda yazılan doktora tezlerinin bulgularına ve aynı dönemde yayımlanan bir dizi çalışmaya yaslanan metin, Makedonya'daki mülteci yerleşiminin çeşitli etkilerini ve içsavaş sonrası döneme kadarki önemli sosyal ve politik sonuçlarını özetliyor. Makedonya'dan ayrılmaya mecbur edilen 316,000 Mübadil Müslümana ait kentsel ve kırsal mülk, Doğu'dan gelen yokluk içindeki mülteciler ile çoğunlukla fakir ve Müslüman hemşerileri ayrıldıktan sonra daha büyük pay alma peşine düşmüş yerli çiftçi ve ahali arasında büyük uzlaşmazlıklara neden oldu. Kıt kaynaklara yönelik talepler kültürel farkları belirginleştirdi ve alevlendirdi. Makedonya gibi çok sayıda etnik grubun, inancın, sınıf farklarının olduğu bir yerde Ana-

dolulu mültecilerin gelişi, birlikte yaşaması istenen bu insanların arasında bağlantı kurulamaz bir boşluk yarattı. Dil ve farklı ahlaki ölçütler iki tarafta da ırkçılık ve politik ayrışmalarla beraber sosyal yabancılaşma yarattı.

Geçtiğimiz yıllarda mültecilerin iki dünya savaşı arası dönemdeki ve sonrasında Makedonya'nın Alman ve Bulgarlar tarafından işgal edildiği dönemlerdeki siyasal tercihlerini sorgulayan çalışmaların sayısı arttı. Son zamanlarda, geçmişin müesses bir hikâyesini kuran, Pontuslular için Panagia Sümele (Soumela) Manastırı'nda, Orta Anadolu mültecileri için Kapadokya mağara kiliselerinde temerküz eden hafızanın sembolik coğrafyasının birleştirilmesine yardımcı olan dernekler ve güçlü kurumsal organizasyonlar aracılığıyla mülteci hafızasının yeniden şekillendirilme-siyle alakadar siyasalara ilişkin araştırmalar başladı.

*

Metinlerin birçoğu ilk ve ikinci nesil Mübadillerin referans noktaları olan ve üçüncü nesle miras kalan yokluk öykülerini beraberinde getirdi. Elbette yeni mem-letlerinde hayatta kalmak için mücadelede öyküleri de onlara eşlik etti. Çünkü ta-rihyazımı bir telafi etme ya da hafızayı yeniden yapılandırma girişimi değildir. Ba-sitçe hafızadaki boşlukları doldurmaz, fakat onunla söyleşir ve ona meydan okur.

Her bir metni, o metnin sınırları içinde açılan meseleleri kapsayan hikâyesini kendi yoluyla anlatan bir dizi fotoğraf izliyor. Aralarında kıyaslama yapmak in-safsızca olur. "Gösterilebilir olan, söylenemez," diye yazar Ludwig Wittgenstein. (*Tractatus Logico-Philosophicus*, 4.1212).

1924-1927 yılları arasında, mültecilerin varışının hemen akabinde Nelly's'de bulunan birkaç istisnai fotoğraf dışında, fotoğrafların çoğu KAAM'daki meslek-taşlarının çalışmalarıdır. Farklı bir görevleri olmasına karşın, Küçük Asya'daki Hıristiyan yerleşim alanlarına dair materyal toplamak amacıyla Atina ve Pire'nin semtlerini, Yunanistan'ın şehir ve köylerini gezerek fotoğraf makinelerinin objektifinde mülteci hayatından anlık sahneleri ve figürleri yakaladılar. Küçük Asya top-raklarındaki yaşamı kaydetmek zorundaydılar.

Fotoğraflar ve beraberindeki mültecilere ait düzenli bir şekilde yazılmış mü-lakatlar eşzamanlıdır. 1950-60'lara aittir. Bunlar, belli yılları tarihleyen emsalsiz fotoğraflardır. Yine onların objektifi. Bilgi veren mültecinin görüntüsünün, mül-tecinin yerleştiği bölgenin kaydedilişi. Tesadüfen, fotoğraf makinesinin objektifi röportaj yapılan mültecilerle görüşürken KAAM araştırmacılarını da yakalamış.

KAAM'daki meslektaşlarım mültecilerin yerleştirilmelerinden otuz yıl sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın ve onu takip eden İçsavaş'ın bitişini imleyen kritik on yılda mülteci köylerindeki zorlu yaşamı basit karelerle fotoğrafladı. Köhne evler, yamalı kıyafetler, yıpranmış yüzler, iş yapmaktan nasır tutmuş eller, öğretmenlerinin yanında fotoğraf için poz veren yalınayak çocuklar. Fotoğraf makinesi bitkin vücutlarını bir anda, hazırlıksız yakalamış. Adam kibarca ortada durmuş, onun gerçekliği ve günlük yaşamının detayları gelecek kuşaklar için kaydedilmiş. Kadınlar buğday dövüyor, yemeği ocağa koymuş, çiftçiler pulluklarını diğer tarafa çeviriyor. Kilisenin ve alışlageldiği üzere yanındaki okulunun belirgin olduğu, hâlâ inşası devam bir mülteci mahallesinin manzarası. Nesnelerin sadece dış görünümünün resimlenmesine karşın, gerçekte fotoğrafı çeken gözün çok kısa bir anda yaşamın özünü, hayatta kalma mücadelesini ve bu materyaller üzerindeki izlerini kaydettiği fark edilir. Otuz yılı aşkın süre zarfında ne zaman KAAM fotoğraf arşivine dönsen, Merkez'deki amatör fotoğrafçı arkadaşlarımın bize “gerçeklik” denen şeyin “görünür oldukça kaybolmayacağını”, bir diğer deyişle insan gözünün gördüğü hiçbir şeyin yok olmayacağını anlattığını hissediyorum. KAAM'daki meslektaşlarımın çektiği fotoğraflar Henri-Cartier Bresson'un “Fotoğrafların kamerayla çekilmesi bir aldatmaca... Onlar göz, kafa ve kalp ile çekiliyorlar,” sözlerini teyit ediyor. Bilgi veren mültecilerin portrelerinin galerisinde fotoğraf makinesi onların korkunç yüzlerini yakalıyor. Sadece gözlerinde değil, duruşlarında da acı ve üzüntü ifadesi baskın. Neşe ise çok nadir.

Mültecilerin, mülteci köylerinin ve yerleşim alanlarının fotoğraflarının yanı sıra, bazı fotoğraflarda sözlü gelenek arşivini oluşturmak, yazılı ve fotoğrafik dosyaları KAAM'da biriktirmek için çalışan insanlar da yer alıyor. Onlar, Mübadele ve mülteci tarihinin anılması sürecinin öncüleridir. Onlara minnettarız.